SAMUEL GREGG: „CIVILIZAȚIA” LUI KENNETH CLARK DUPĂ 50 DE ANI

Autor: Teodora Ciobanu | 29 ianuarie 2023

Un articol scris de Samuel Gregg *pentru* The Catholic Report

Articol original: Kenneth Clark's Civilisation at 50

O capodoperă a timpului său, faimosul serial de televiziune despre nașterea și dezvoltarea civilizației occidentale al lui Kenneth Clark rămâne la fel de profund și astăzi.

„Ce este civilizația? Nu știu. Nu aș putea să o definesc în termeni abstracți. Și totuși, cred că pot să o recunosc atunci când o văd. Iar în momentul acesta mă uit la ea.”

Acestea au fost câteva dintre cele mai memorabile fraze rostite de istoricul de artă Kenneth Clark, în cadrul aclamatului său serial de treisprezece episoade, *Civilisation*, difuzat pe BBC. În timp ce spunea aceste lucruri, telespectatorii puteau vedea, în spatele lui Clark, Catedrala Notre Dame din Paris.

Când *Civilisation* a apărut pe marile ecrane cu cincizeci de ani în urmă, în perioada februarie – mai 1969, a fost un succes instant. Serialul a atras un număr nemaiîntâlnit de mare de telespectatori, mai ales dacă ne gândim că subiectul său era arta înaltă. Difuzat în reluare de nenumărate ori, milioane de oameni l-au urmărit pe Clark, care i-a condus prin Evul Mediu, Renaștere, perioada Reformei, Iluminism și epoca romantică, până la finalul anilor 1960.

Cu fiecare episod, devenea din ce în ce mai clar că Clark avea niște idei foarte bine definite cu privire la ce constituia, de fapt, civilizația – mai exact, civilizația occidentală. Însă, în loc să le enunțe pur și simplu chiar de la început, acesta a preferat ca teza sa să capete în mod treptat formă și substanță.

O perspectivă personală

Un motiv mult mai mundan care ar putea explica succesul serialului *Civilisation* ar putea fi acela că difuzarea lui a coincis cu introducerea de către BBC2 a ecranizării color, de înaltă calitate. Asta a permis telespectatorilor să poată vedea imagini mult mai reale decât cele de calitate inferioară cu care erau obișnuiți. Deodată, oamenii au putut să admire Capela Sixtină în toată splendoarea ei.

Însă imaginile frumoase nu sunt niciodată suficiente. Arta necesită și cere explicații. În acest sens, popularitatea serialului s-a datorat într-o mare măsură prezentatorului său. În timp ce comentariile sale păreau perfect naturale, lipsite de orice efort, știm, de fapt, că Clark a rescris de nenumărate ori scenariile înainte de a le prezenta într-o manieră atât de relaxată, dar în același timp impunătoare și convingătoare. A făcut toate aceste lucruri fără ajutorul prompterului sau al zecilor de echipamente și aparate vizuale specifice, care îi ajută pe majoritatea intelectualilor și politicienilor contemporani să pară mult mai articulați și erudiți decât sunt în realitate.

În timp ce firul narativ al lui Clark era constituit din propria-i înțelegere a artei occidentale, acesta avea acel dar deosebit de rar de a face o astfel de cunoaștere comprehensibilă celor care nu sunt experți. Fără îndoială, întreaga sa carieră a fost dedicată acestui efort de a face arta accesibilă unui public larg.

În ciuda trăsăturilor sale mai degrabă aristocrate, Clark avea puternice înclinații și aspirații democratice. Acest fapt l-a plasat mai degrabă în poziția unui rebel în rândul artiștilor, criticilor și pasionaților de artă. Pentru Clark, apariția televiziunii nu era o amenințare pentru calitatea analizei și criticii artistice: constituia mai degrabă o oportunitate de a extinde discuția dincolo de cercurile obișnuite. Sigur, această manieră de instruire l-a determinat pe Clark să recurgă la ceea ce retrospectiv a identificat ca fiind generalizări „riscante”. Acesta este prețul pe care considera că trebuie să îl plătească pentru posibilitatea ca mai mulți oameni să învețe și să înțeleagă mai în profunzime civilizația din care făceau parte.

Tendințele de rebeliune ale lui Clark au ieșit, de asemenea, la suprafață, prin intermediul unor remarci improvizate pentru care astăzi ar fi probabil pus la stâlp de către cei preocupați de corectitudinea politică. Spre exemplu, în episodul 10, Clark îl descrie pe artistul și criticul social William Hogarth ca pe o persoană a cărei evidențiere a obiceiurilor mai puțin nobile a Marii Britanii secolului XVIII, cum ar fi alcoolismul agresiv, surprins în ilustrațiile sale din 1751, *Beer Street* și *Gin Lane*, reprezenta ceea

ce am numi „jurnalism moralizator”.

De asemenea, Clark nu s-a abținut de la a răni sentimentele ideologilor secolelor XIX și XX. A descris marxismul ca fiind „un eșec moral și intelectual”. Astfel de comentarii nu ar fi putut fi decât deranjante pentru numeroșii artiști și critici de artă care îmbrățișau atunci entuziast analiza marxistă a oricărei forme de expresivitate artistică. *Civilisation* a apărut, la urma urmei, imediat după 1968, moment care i-a inspirat pe toți cei care pot fi identificați astăzi drept „marxiști culturali”. În timpul filmărilor din Paris, Clark a fost martorul câtorva dintre cele mai puternice scene de violență asociate evenimentelor din 1968. Nihilismul și haosul brute au lăsat cu siguranță o amprentă profundă asupra lui.

Nimic din toate acestea nu l-a descurajat însă pe Clark să facă din *Civilisation* ceea ce însuși subtitlul lui îl anunță a fi: *o perspectivă personală*. Acesta este unul dintre principalele motive ale popularității durabile de care s-a bucurat. Prezentatorul nu susține o linie ideologică sau de partid. În schimb, are curajul de a întreprinde unul dintre cel mai rar întâlnire acte: acela de a ne spune ce crede el cu adevărat despre acest subiect.

Paradoxuri și iar paradoxuri

Unul dintre principalele moduri în care Clark a gândit despre Occident a fost prin intermediul paradoxurilor. Probabil că acest fapt este strâns legat de contradicțiile care îi defineau personalitatea și viața. Clark vorbea și arăta asemeni unui conservator autentic (Tory). Provenea dintr-un mediu social impecabil. Cu toate acestea, viziunea sa politică era definită ferm de centru-stânga.

Clark a absorbit o mare parte din ostilitatea manifestată de unul dintre eroii săi, artistul victorian John Ruskin, față de capitalismul secolului XIX. Acest lucru devine cel mai evident în episoadele în care vorbește despre latura întunecată a Revoluției Industriale. În ciuda acestor lucruri, Clark discută pe larg și despre progresele tehnologice și științifice extraordinare care au avut loc în paralel. Performanțele ingineriei britanice și americane sunt prezentate drept creații artistice de sine stătătoare.

Un alt paradox explorat de Clark vizează forțele care au fost dezlănțuite de Reformă. Pe de o parte, Clark nu încearcă să își ascundă dezaprobarea față de iconoclasmul care a caracterizat acea mișcare. Statuile Fecioarei Maria și ale sfinților din bisericile germane, pe deasupra cărora camerele video se mișcă în tăcere, subliniază această idee.

Pe de altă parte, Clark vede totuși ceva dinamic și proaspăt în oamenii Nordului. Acesta afirmă că Luther era „o personalitate extrem de impresionantă” pe care o preferă în defavoarea lui Erasmus. Cel din urmă este portretizat de către Clark drept o figură inteligentă, dar care degajă o anumită prețiozitate.

Și, în ciuda sălbăticiei de care au dat dovadă germanii, așa cum sunt surprinși și în

operele lui Albrecht Dürer, aceștia par să fie priviți într-o lumină favorabilă când sunt comparați cu portretele eleganților și delicaților cardinali romani, ale căror priviri inexpresive reflectă lipsa de suflet izvorâtă din coruperea lor interioară. Clark nu își ascunde fascinația față de Roma barocă. Totuși, face o scurtă paranteză în care descrie arta produsă în Roma în timpul acelor veacuri ca fiind „firavă, manierată, afectată și repetitivă."

Întorcându-și din nou atenția către Nord, Clark laudă impresionantul progres comercial realizat de comercianții olandezi ai secolului XVII. Însă se arată dezaprobator cu privire la arta olandeză produsă în acea perioadă de expansiune economică, afirmând că întruchipează „mândrie defensivă și sentimentalism". Clark nu se poate abține nici din a explica cum o obsesie a lalelelor a dus la una dintre cele mai profunde crize financiare ale Occidentului, care la rândul ei a cauzat diminuarea și chiar evaporarea averilor multor olandezi mândri. Olanda nu și-a mai revenit niciodată după acel moment.

Ce este, deci, Civilizația?

Toate acestea ne relevează o trăsătură pe care Clark a considerat-o centrală în explicarea longevității civilizației occidentale: capacitatea de a renaște după lungi perioade de stagnare și degradare. Elementul crucial al acestei capacități regeneratoare este ceea ce Clark considera ca fiind esențial pentru supraviețuirea Occidentului ca civilizație – „încrederea".

În primul episod, Clark evidențiază că puterea Imperiului Roman a provenit din mai multe surse, dar, în final, pilonul central a fost reprezentat de încredere. În toate creațiile arhitecturale ale Imperiului, ce vedem peste tot este încrederea în propriile puteri.

Dincolo de abilitățile tehnice, Clark susține că aceste edificii întruchipează „încrederea – încrederea cuiva în societatea în care trăiește, în filozofia ei, în legile sale, încrederea în forțele propriei sale mentalități?." Asta este sursa „vigorii, energiei și vitalității" Romei și aceasta este puterea care stă în spatele tuturor „epocilor civilizatoare". În lipsa acestei încrederi, am putea să trăim, spune Clark, „consecințele acceptabile ale civilizației, dar care nu constituie cu adevărat civilizația." O societate poate fi prosperă din punct de vedere material și tehnologic, dar totuși „încă moartă și rigidă."

Acest argument ridică, însă, un semn de întrebare. În ce trebuie să aibă încredere Occidentul dacă vrea să rămână o civilizație?

Clark ne oferă câteva indicii cu privire la răspunsul său în diferite momente, însă nicăieri nu face asta mai clar decât în ultimul episod al serialului *Civilisation*. Interpretat deseori ca un atac împotriva modernismului „haotic" și „hidos" care își făcea loc, subminând arta occidentală, Clark declară:

„Susțin cu tărie o serie de credințe care au fost repudiate de câteva dintre cele mai vii intelecte ale timpurilor noastre. Consider că ordinea este preferabilă haosului, că creația este mai bună decât distrugerea. Prefer blândețea în defavoarea violenței, iertarea în defavoarea răzbunării și cunoașterea în defavoarea ignoranței… înțelegerea umană este mult mai valoroasă decât ideologia… Și, dincolo de toate acestea, cred în geniul dat de Dumnezeu anumitor persoane și pun preț pe o societate care face existența lor posibilă.”

Ordine, creație, cunoaștere, blândețe, iertare și înțelegere: atunci când ne gândim la opusele lor, este dificil să nu recunoaștem că Clark atinsese un punct important aici. El a înțeles că civilizația este într-o mai mică măsură despre succesul economic și politic, oricât de importante ar fi acestea. La baza ei stau, în fond, credințele și atitudinile corecte.

Subiectul la care ajungem în mod inevitabil

Și astfel ajungem la tema care plutește constant în aer de-a lungul serialului *Civilisation* – religia. Iar când spunea „religie”, Clark avea în minte creștinismul. Nici Biserica și nici credincioșii, fie ei catolici sau protestanți, nu scapă afirmațiilor înțepătoare ale lui Clark. Mulți clerici, afirmă acesta, „trăiau vieți înguste și monotone.” Aceștia se făceau adeseori vinovați de comportament „revoltător” și erau uneori compromiși în totalitate de implicarea excesivă în politică.

Totuși, în toate aceste probleme, Clark vedea viziunea creștină asupra omului și a lui Dumnezeu ca parte integrantă a ceea ce înseamnă întreaga civilizație occidentală. „Materialismul eroic”, după cum își intitulează el ultimul episod, a facilitat posibilitatea unor realizări tehnologice extraordinare. Chiar și așa, însă, îi informează deschis Clark pe ascultătorii săi, nici materialismul filozofic și nici materialismul practic nu ar putea sta la baza unei întreprinderi civilizaționale. Acestea nu reușesc să inspire suficientă „încredere”, deoarece nu pot oferi motive suficiente pentru care oamenii ar trebui să se chinuie să creeze ordine din haos. Materialismul nu poate de asemenea explica de ce vedem atâta măreție în sculpturile lui Michelangelo sau în muzica lui Mozart. Există o singură alternativă la aceste consolări dezolante și perspective sumbre oferite de materialism: credința în Dumnezeu. Iar Clark nu a avut în minte orice divinitate. Deși avea credințe religioase eclectice, Clark era credincios și îl vedea pe Dumnezeu ca fiind sursa tuturor lucrurilor pe care le-a identificat ca fiind centrale pentru Occident: creativitatea, ordinea, cunoașterea, înțelegerea, iertarea etc.

Empatia lui Clark față de catolicism se manifestă pe tot parcursul serialului. „Am putea argumenta”, afirmă el în episodul al doilea, că „civilizația occidentală este practic creația Bisericii.” Clark ne previne însă imediat că nu se referă la adevărurile

proclamate de Biserică, ci că are mai degrabă în minte rolul pur și simplu central al Bisericii în viața occidentală.

Biserica medievală era instituția, afirmă Clark, care a atras cele mai inteligente minți în cadrul structurilor sale. Acest fapt nu doar că a transformat Biserica în cea mai importantă forță în ceea ce privește politica și dreptul occidental; a însemnat și că credincioșii erau cei responsabili pentru descoperirile din științele naturale.

Tema paradoxului se profilează și aici, în măsura în care Clark prezintă Biserica drept locusul unor aparente contradicții. Credința ei în Hristos a atras personalități ca Francisc de Assisi, descris de Clark ca fiind un „geniu religios", care a combinat austeritatea radicală cu o ortodoxie aprigă. Totuși, aceeași Biserică, evidențiază Clark, a avut în mod simultan un rol decisiv, și planificat, și accidental, în apariția capitalismului în secolul al XIII-lea – o lume în care finanțele, comerțul, industria și schimbul au căpătat forme „surprinzător de similare" cu cele din zilele noastre, observă Clark.

Totuși, în final, s-ar putea să fi fost preocuparea lui Clark pentru oamenii obișnuiți cea care l-a împins către catolicism. În episodul 7, „Grandoare și supunere", Clark discută pe larg despre splendorile artistice ale Renașterii și Romei baroce. Însă, la un moment dat, cadrul care surprindea aceste creații se mută în interiorul unei biserici italiene contemporane. Acolo putem vedea oameni de toate vârstele și din toate mediile rugându-se, închinându-se și îngenunchind în semn de implorare.

Pe măsură ce camera insistă asupra expresiei fețelor lor, Clark observă că Biserica „le oferă oamenilor obișnuiți un mod de a-și împlini, prin intermediul ritualurilor, imaginilor, simbolurilor, cele mai profunde impulsuri, astfel încât asupra minților lor să domnească pacea." În mod clar, în acord cu credința și cunoașterea sa a faptului că indivizii extraordinari au fost cei care au dus la progresul civilizației, Clark observă că a existat ceva în Biserică care le-a oferit oamenilor obișnuiți credința în ei înșiși și în cultura lor.

Oamenii îmbrățișează credința din motive variate. Dar probabil că a fost intuiția profundă a lui Clark, cu privire la ce le-a dăruit catolicismul celor care nu ar fi deschis niciodată ușile unui muzeu, care l-a determinat pe Clark să primească ultima ungere de la un preot catolic chiar înainte de a muri în 1983. Nu vom putea ști niciodată ce a fost atunci în mintea lui Clark. Însă serialul său *Civilisation* ne poate oferi un indiciu în acest sens. Alegerea lui Dumnezeu de către Clark a reprezentat cu siguranță o perspectivă foarte personală.

Imagine: Istoricul Kenneth Clark în fața Catedralei Notre-Dame din Paris, într-o scenă din serialul său „Civilisation", difuzat în 1969 la BBC